
.. Shuka-Rahasya Upanishad ..

॥ शुकरहस्योपनिषत् ॥

प्रज्ञानादिमहावाक्यरहस्यादिकलेवरम् ।
विकलेवरकैवल्यं त्रिपाद्राममहं भजे ॥
ॐ सह नावतु ॥ सह नौ भुनक्तु ॥ सह वीर्यं करवावहै ॥
तेजस्विनावधीतमस्तु मा विद्विषावहै ॥
ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः ॥
अथातो रहस्योपनिषदं व्याख्यास्यामो देवर्षयो
ब्रह्माणं सम्पूज्य प्रणिपत्य पप्रच्छुर्भगवन्नस्माकं
रहस्योपनिषदं ब्रूहीति । सोऽब्रवीत् ।
पुरा व्यासो महातेजाः सर्ववेदतपोनिधिः ।
प्रणिपत्य शिवं साम्बं कृताञ्जलिरुवाच ह ॥ १ ॥
श्रीवेदव्यास उवाच ।
देवदेव महाप्राज्ञ पाशच्छेददृढव्रत ।
शुकस्य मम पुत्रस्य वेदसंस्कारकर्मणि ॥ २ ॥
ब्रह्मोपदेशकालोऽयमिदानीं समुपस्थितः ।
ब्रह्मोपदेशः कर्तव्यो भवताद्य जगद्गुरो ॥ ३ ॥
ईश्वर उवाच ।
मयोपदिष्टे कैवल्ये साक्षाद्ब्रह्मणि शाश्वते ।
विहाय पुत्रो निर्वेदात्प्रकाशं यास्यति स्वयम् ॥ ४ ॥
श्रीवेदव्यास उवाच ।
यथा तथा वा भवतु ह्युपनायनकर्मणि ।
उपदिष्टे मम सुते ब्रह्मणि त्वत्प्रसादतः ॥ ५ ॥
सर्वज्ञो भवतु क्षिप्रं मम पुत्रो महेश्वर ।
तव प्रसादसम्पन्नो लभेन्मुक्तिं चतुर्विधाम् ॥ ६ ॥
तच्छ्रुत्वा व्यासवचनं सर्वदेवर्षिसंसदि ।
उपदेष्टुं स्थितः शम्भुः साम्बो दिव्यासने मुदा ॥ ७ ॥
कृतकृत्यः शुकस्तत्र समागत्य सुभक्तिमान् ।
तस्मात्स प्रणवं लब्ध्वा पुनरित्यब्रवीच्छिवम् ॥ ८ ॥
श्रीशुक उवाच ।
देवादिदेव सर्वज्ञ सच्चिदानन्द लक्षण ।
उमारमण भूतेश प्रसीद करुणानिधे ॥ ९ ॥
उपदिष्टं परब्रह्म प्रणवान्तर्गतं परम् ।
तत्त्वमस्यादिवाक्यानां प्रज्ञादीनां विशेषतः ॥ १० ॥

श्रोतुमिच्छामि तत्त्वेन षडङ्गानि यथाक्रमम् ।
 वक्तव्यानि रहस्यानि कृपयाद्य सदाशिव ॥ ११ ॥
 श्रीसदाशिव उवाच ।
 साधु साधु महाप्राज्ञ शुक ज्ञाननिधे मुने ।
 प्रष्टव्यं तु त्वया पृष्टं रहस्यं वेदगर्भितम् ॥ १२ ॥
 रहस्योपनिषन्नाम्ना षडङ्गमिहोच्यते ।
 यस्य विज्ञानमात्रेण मोक्षः साक्षान्न संशयः ॥ १३ ॥
 अङ्गहीनानि वाक्यानि गुरुर्नोपदिशेत्पुनः ।
 षडङ्गान्युपदिशेन्महावाक्यानि कृत्स्नशः ॥ १४ ॥
 चतुर्णामपि वेदानां यथोपनिषदः शिरः ।
 इयं रहस्योपनिषत्तथोपनिषदां शिरः ॥ १५ ॥
 रहस्योपनिषद्ब्रह्म ध्यातं येन विपश्चिता ।
 तीर्थैर्मन्त्रैः श्रुतैर्जप्यैस्तस्य किं पुण्यहेतुभिः ॥ १६ ॥
 वाक्यार्थस्य विचारेण यदाप्नोति शरच्छतम् ।
 एकवारजपेनैव ऋष्यादिध्यानतश्च यत् ॥ १७ ॥
 ॐ अस्य श्रीमहावाक्यमहामन्त्रस्य हंस ऋषिः ।
 अव्यक्तगायत्री छन्दः । परमहंसो देवता ।
 हं बीजम् । सः शक्तिः । सोऽहं कीलकम् ।
 मम परमहंसप्रीत्यर्थे महावाक्यजपे विनियोगः ।
 सत्यं ज्ञानमनन्तं ब्रह्म अङ्गुष्ठाभ्यां नमः ।
 नित्यानन्दो ब्रह्म तर्जनीभ्यां स्वाहा ।
 नित्यानन्दमयं ब्रह्म मध्यमाभ्यां वषट् ।
 यो वै भूमा अनामिकाभ्यां हुम् ।
 यो वै भूमादिपतिः कनिष्ठिकाभ्यां वौषट् ।
 एकमेवाद्वितीयं ब्रह्म करतलकरपृष्ठाभ्यां फट् ॥
 सत्यं ज्ञानमनन्तं ब्रह्म हृदयाय नमः ।
 नित्यानन्दो ब्रह्म शिरसे स्वाहा ।
 नित्यानन्दमयं ब्रह्म शिखायै वषट् ।
 यो वै भूमा कवचाय हुम् ।
 यो वै भूमाधिपतिः नेत्रत्रयाय वौषट् ।
 एकमेवाद्वितीयं ब्रह्म अस्त्राय फट् ।
 भूर्भुवःसुवरोमिति दिग्बन्धः ।
 ध्यानम् ।
 नित्यानन्दं परमसुखदं केवलं ज्ञानमूर्तिं
 विश्वातीतं गगनसदृशं तत्त्वमस्यादिलक्ष्यम् ॥
 एकं नित्यं विमलमचलं सर्वधीसाक्षिभूतं

भावातीतं त्रिगुणरहितं सद्गुरुं तं नमामि ॥ १ ॥

अथ महावाक्यानि चत्वारि । यथा ।

ॐ प्रज्ञानं ब्रह्म ॥ १ ॥

ॐ अहं ब्रह्मास्मि ॥ २ ॥

ॐ तत्त्वमसि ॥ ३ ॥

ॐ अयमात्मा ब्रह्म ॥ ४ ॥

तत्त्वमसीत्यभेदवाचकमिदं ये जपन्ति

ते शिवस्सायुज्यमुक्तिभाजो भवन्ति ॥

तत्पदमहामन्त्रस्य । परमहंसः ऋषिः ।

अव्यक्तगायत्री छन्दः । परमहंसो देवता ।

हं बीजम् । सः शक्तिः । सोऽहं कीलकम् ।

मम सायुज्यमुक्त्यर्थे जपे विनियोगः ।

तत्पुरुषाय अङ्गुष्ठाभ्यां नमः ।

ईशानाय तर्जनीभ्यां स्वाहा ।

अघोराय मध्यमाभ्यां वषट्

सद्योजाताय अनामिकाभ्यां हुम् ।

वामदेवाय कनिष्ठिकाभ्यां वौषट् ।

तत्पुरुषेशानाघोरसद्योजातवामदेवेभ्यो

नमः करतलकरपृष्ठाभ्यां फट् ।

एवं हृदयादिन्यासः ।

भूर्भुवःसुवरोमिति दिग्बन्धः ॥

ध्यानम् ।

ज्ञानं ज्ञेयं ज्ञानगम्यादितीतं

शुद्धं बुद्धं मुक्तमप्यव्ययं च ।

सत्यं ज्ञानं सच्चिदानन्दरूपं

ध्यायेदेवं तन्महोभ्राजमानम् ॥

त्वंपद महामन्त्रस्य विष्णुऋषिः ।

गायत्री छन्दः । परमात्मा देवता ।

ऐं बीजम् । क्लीं शक्तिः । सौः कीलकम् ।

मम मुक्त्यर्थे जपे विनियोगः ।

वासुदेवाय अङ्गुष्ठाभ्यां नमः ।

सङ्कर्षणाय तर्जनीभ्यां स्वाहा ।

प्रद्युम्नाय मध्यमाभ्यां वषट् ।

अनिरुद्धाय अनामिकाभ्यां हुम् ।

वासुदेवाय कनिष्ठिकाभ्यां वौषट् ।

वासुदेवसङ्कर्षणप्रद्युम्नानिरुद्धेभ्यः

करतलकरपृष्ठाभ्यां फट् ।
 एवं हृदयादिन्यासः ।
 भूर्भुवःसुवरोमिति दिग्बन्धः ॥
 ध्यानम् ॥
 जीवत्वं सर्वभूतानां सर्वत्राखण्डविग्रहम् ।
 चित्ताहङ्कारयन्तारं जीवाख्यं त्वंपदं भजे ।
 असिपदमहामन्त्रस्य मन ऋषिः ।
 गायत्री छन्दः । अर्धनारीश्वरो देवता ।
 अव्यक्तादिर्बीजम् । नृसिंहः शक्तिः ।
 परमात्मा कीलकम् । जीवब्रह्मैक्यार्थे जपे विनियोगः ।
 पृथ्वीद्व्यणुकाय अङ्गुष्ठाभ्यां नमः ।
 अब्ध्यणुकाय तर्जनीभ्यां स्वाहा ।
 तेजोद्व्यणुकाय मध्यमाभ्यां वषट् ।
 वायुद्व्यणुकाय अनामिकाभ्यां हुम् ।
 आकाशद्व्यणुकाय कनिष्ठिकाभ्यां वौषट् ।
 पृथिव्यप्तेजोवाय्वाकाशद्व्यणुकेभ्यः
 करतलकरपृष्ठाभ्यां फट् ।
 भूर्भुवःसुवरोमिति दिग्बन्धः ॥
 ध्यानम् ॥
 जीवो ब्रह्मेति वाक्यार्थं यावदस्ति मनःस्थितिः ।
 ऐक्यं तत्त्वं लये कुर्वन्ध्यायेदसिपदं सदा ॥
 एवं महावाक्यषडङ्गान्युक्तानि ॥
 अथ रहस्योपनिषद्विभागशो वाक्यार्थश्लोकाः प्रोच्यन्ते ॥
 येनेक्षते शृणोतीदं जिघ्रति व्याकरोति च ।
 स्वाद्वस्वादु विजानाति तत्प्रज्ञानमुदीरितम् ॥ १ ॥
 चतुर्मुखेन्द्रदेवेषु मनुष्याश्वगवादिषु ।
 चैतन्यमेकं ब्रह्मातः प्रज्ञानं ब्रह्म मय्यपि ॥ २ ॥
 परिपूर्णः परात्मास्मिन्देहे विद्याधिकारिणि ।
 बुद्धेः साक्षितया स्थित्वा स्फुरन्नहमितीर्यते ॥ ३ ॥
 स्वतः पूर्णः परात्मात्र ब्रह्मशब्देन वर्णितः ।
 अस्मीत्यैक्यपरामर्शस्तेन ब्रह्म भवाम्यहम् ॥ ४ ॥
 एकमेवाद्वितीयं सन्नारूपविवर्जितम् ।
 सृष्टेः पुराधुनाप्यस्य तादृक्त्वं तदितीर्यते ॥ ५ ॥
 श्रोतुर्देहेन्द्रियातीतं वस्त्वत्र त्वंपदेरितम् ।
 एकता ग्राह्यतेऽसीति तदैक्यमनुभूयताम् ॥ ६ ॥
 स्वप्रकाशापरोक्षत्वमयमित्युक्तितो मतम् ।

अहङ्कारादिदेहान्तं प्रत्यगात्मेति गीयते ॥ ७ ॥
 दृश्यमानस्य सर्वस्य जगतस्तत्त्वमीर्यते ।
 ब्रह्मशब्देन तद्ब्रह्म स्वप्रकाशात्मरूपकम् ॥ ८ ॥
 अनात्मदृष्टेरविवेकनिद्रा-
 महं मम स्वप्नगतिं गतोऽहम् ।
 स्वरूपसूर्येऽभ्युदिते स्फुटोक्ते-
 गुरोर्महावाक्यपदैः प्रबुद्धः ॥ ९ ॥
 वाच्यं लक्ष्यमिति द्विधार्थसरणीवाच्यस्य हि त्वंपदे
 वाच्यं भौतिकमिन्द्रियादिरपि यल्लक्ष्यं त्वमर्थश्च सः ।
 वाच्यं तत्पदमीशताकृतमतिर्लक्ष्यं तु सच्चित्सुखा-
 नन्दब्रह्मतदर्थ एष च तयोरैक्यं त्वसीदं पदम् ॥ १० ॥
 त्वमिति तदिति कार्ये कारणे सत्युपाधौ
 द्वितयमितरथैकं सच्चिदानन्दरूपम् ।
 उभयवचनहेतु देशकालौ च हित्वा
 जगति भवति सोयं देवदत्तो यथैकः ॥ ११ ॥
 कार्योपाधिरयं जीवः कारणोपाधिरीश्वरः ।
 कार्यकारणतां हित्वा पूर्णबोधोऽवशिष्यते ॥ १२ ॥
 श्रवणं तु गुरोः पूर्वं मननं तदनन्तरम् ।
 निदिध्यासनमित्येतत्पूर्णबोधस्य कारणम् ॥ १३ ॥
 अन्यविद्यापरिज्ञानमवश्यं नश्वरं भवेत् ।
 ब्रह्मविद्यापरिज्ञानं ब्रह्मप्राप्तिकरं स्थितम् ॥ १४ ॥
 महावाक्यान्युपदिशेत्सषडङ्गानि देशिकः ।
 केवलं न हि वाक्यानि ब्रह्मणो वचनं यथा ,, १५ ॥
 ईश्वर उवाच ।
 एवमुक्त्वा मुनिश्रेष्ठ रहस्योपनिषच्छ्रुत्वा ।
 मया पित्रानुनीतेन व्यासेन ब्रह्मवादिना ॥ १६ ॥
 ततो ब्रह्मोपदिष्टं वै सच्चिदानन्दलक्षणम् ।
 जीवन्मुक्तः सदा ध्यायन्नित्यस्त्वं विहरिष्यसि ॥ १७ ॥
 यो वेदादौ स्वरः प्रोक्तो वेदान्ते च प्रतिष्ठितः ।
 तस्य प्रकृतिलीनस्य यः परः स महेश्वरः ॥ १८ ॥
 उपदिष्टः शिवेनेति जगत्तन्मयतां गतः ।
 उत्थाय प्रणिपत्येशं त्यक्ताशेषरिग्रहः ॥ १९ ॥
 परब्रह्मपयोराशौ प्लवन्निव ययौ तदा ।
 प्रव्रजन्तं तमालोक्य कृष्णद्वैपायनो मुनिः ॥ २० ॥
 अनुव्रजन्नाजुहाव पुत्रविश्लेषकातरः ।
 प्रतिनेदुस्तदा सर्वे जगत्स्थावरजङ्गमाः ॥ २१ ॥

तच्छ्रुत्वा सकलाकारं व्यासः सत्यवतीसुतः ।
पुत्रेण सहितः प्रीत्या परानन्दमुपेयिवान् ॥ २२ ॥
यो रहस्योपनिषदमधीते गुर्वनुग्रहात् ।
सर्वपापविनिर्मुक्तः साक्षात्कैवल्यमश्नुते
साक्षात्कैवल्यमश्नुत इत्युपनिषत् ॥
ॐ सह नावतु ॥ सह नौ भुनक्तु ॥ सह वीर्यं करवावहै ॥
तेजस्विनाधीतमस्तु मा विद्विषावहै ॥
ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः ॥
॥ इति शुकरहस्योपनिषत्समाप्ता ॥

Encoded by Sunder Hattangadi (sunderh@hotmail.com)

Please send corrections to sanskrit@cheerful.com
Last updated July 17, 2010
<http://sanskritdocuments.org>